

УДК 373.5:37.013.42:355.02

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-46-52>**Бублик Ольга Іванівна,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

bublik.st@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-2280-7385>

АДАПТАЦІЯ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ В УКРАЇНІ

Воєнна агресія РФ проти України, яка розпочалася у 2014 р., а особливо повномасштабне вторгнення 2022 р., спричинили глибокі зміни в усіх сферах суспільного життя. Не стала винятком й освітня. Одним з безпосередніх наслідків російсько-української війни в умовах загрози національній безпеці, масового переміщення населення, втрат та руйнувань стала потреба переосмислити зміст предмет громадянської освіти в школі як інструменту формування активного, відповідального, стійкого громадянина. Саме висвітленню цього аспекту, який ще досить поверхово відображений у українській науці, і присвячена ця наукова стаття.

Досягненню вищезазначеної мети сприяє опора на такі теоретико-методологічні засади. Насамперед відзначимо, що громадянська освіта – це не лише знання про державу, право і політику, а й система формування компетентностей, необхідних для активної участі в суспільному житті на основі демократичних цінностей. В умовах війни її роль трансформується: зміщуються акценти з теоретичних моделей до практичних умінь виживання в умовах кризи, правового самозахисту, солідарності, патріотизму, стресостійкості (Буряк, Кечик, Байдик, 2022, с. 27).

Методологічну основу дослідження становлять праці з педагогіки миру, освіти в умовах конфлікту (UNESCO, Council of Europe), а також сучасні методологічні підходи до громадянської компетентності поширені у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці (зокрема, модель RFCDC – Reference Framework of Competences for Democratic Culture – «Орієнтовна рамка компетентностей для культури демократії»). Останнє становить концептуальний і практичний інструмент, розроблений Радою Європи, щоб допомогти системам освіти формувати в громадян ключові компетентності, необхідні для життя в демократичному суспільстві. Мета впровадження RFCDC – забезпечити універсальний загальноєвропейський стандарт для виховання через розвиток демократичної свідомості, міжкультурного розуміння, активного громадянства та поваги до прав людини (Council of Europe, 2018).

Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC) в умовах війни набуває особливого значення, оскільки забезпечує педагогічну основу для формування стійких, критично мислячих, гуманістично орієнтованих громадян, здатних зберігати демократичні цінності навіть у кризових обставинах.

Варто відзначити, що RFCDC підкреслює важливість цінностей демократії, прав людини, поваги до гідності та верховенства права, що мають бути збережені навіть у ситуаціях збройного конфлікту. Ця система компетентностей сприяє протидії радикалізації, мові ворожнечі, пропаганді та формуванню внутрішнього переконання щодо важливості прав людини для всіх без винятку (Council of Europe, 2018).

RFCDС також спрямована на розвиток соціально-емоційних і міжкультурних компетентностей. Це особливо важливо в ситуації примусових переміщень, інтеграції внутрішньо переміщених осіб, прийняття біженців, коли особливо важливими стають емпатія, співчуття, відкритість до інших культур та вміння слухати, розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Дуже важлива також підтримка вчителями і школами дітей з травматичним досвідом (Council of Europe, 2018).

В умовах воєнних конфліктів, складником яких є інформаційне протистояння RFCDС, спрямоване на розвиток критичного мислення як основного інструменту інформаційної безпеки. Це, своєю чергою, вимагає формування вміння відрізняти факти від маніпуляцій та медійної грамотності – ключового інструменту в боротьбі з дезінформацією в умовах гібридної війни.

Ще однією компетенцією, на оформлення якої націлено RFCDС, є громадянська активність і стійкість. Її набуття передбачає участь у волонтерських ініціативах, розвиток відповідальності за власну спільноту, підготовку до відбудови демократичної країни після війни (Council of Europe, 2018).

Для реалізації поставленої в статті мети насамперед потрібно визначити головні виклики громадянської освіти в умовах воєнного стану, показати основні виклики, з якими стикається сьогодні українська школа. Серед останніх виокремлюють, зокрема, такі:

- психологічна травматизація учнів, які відчувають потребу в чутливому підході до тем, пов'язаних із війною, втратами, переселенням (Когут, Нікуліна, Сирбу, Жерьобкіна, Назаренко, 2023);

- відчувається потреба в новій етиці викладання основ громадянської освіти на основі поєднання патріотичного виховання з толерантністю, недискримінацією та правами людини;

- у зв'язку з війною потребує оновлення зміст курсу громадянської освіти, зокрема, потреба включити актуальні сьогодні теми безпеки, інформаційної гігієни, протидії дезінформації;

Ще одним важливим викликом є впровадження гібридного навчання, насамперед адаптація методів викладання громадянської освіти до онлайн- / офлайн-форматів.

У цій статті ми зосередимся саме на змістовних аспектах курсу громадянської освіти, зокрема, на розгляді пріоритетних змістових блоків для його оновлення та адаптації до реалій воєнного стану в Україні. Спираючись на досягнення українських науковців, пропонується внести зміни до типових програм з громадянської освіти за такими напрямками:

1. Національна ідентичність і єдність. Пропонується додати такі теми:

- українська державність в умовах загроз;
- історія боротьби України за незалежність;
- символи, герої, культурна спадщина (Потапчук, 2022, с. 47).

2. Права людини в умовах війни. Пропонується додати такі теми:

- міжнародне гуманітарне право;
- захист цивільного населення в умовах війни;
- права внутрішньо переміщених осіб.

3. Психоемоційна стійкість і безпека. Пропонується додати такі теми:

- саморегуляція, подолання стресу;
- ненасильницьке вирішення конфліктів;
- поведінка в кризових ситуаціях.

4. Медіаграмотність. Пропонується додати в типову програму такі теми:

- виявлення фейків;
- інформаційна безпека;
- роль пропаганди у війні.

5. Громадянська участь у відбудові:

- соціальна відповідальність;

- волонтерство;
- роль молоді в повоєнній реконструкції.

Як приклад, спираючись на методичні досягнення провідних українських науковців (Пометун, 2018; «Нова доба», 2018), нормативно-правові документи МОН (Лист МОН № 1/1988-22 від 25.02.2022; Лист МОН № 1/11432-22 від 15.08.2022), рекомендації міжнародних організацій (Council of Europe, 2018), пов'язані з подоланням міжнародних конфліктів, ми розробили проєкт типової програми з Громадянської освіти для 10 класу.

Громадянська освіта (10 клас).

Адаптована освітня програма на період воєнного стану

Тип курсу: інтегрований, обов'язковий.

Кількість годин: 1 година на тиждень (35 годин на рік).

Формат навчання: очний, змішаний або дистанційний.

Особливості: гнучкість змісту, психологічна чутливість, акцент на виживання, взаємодопомогу, безпеку, критичне мислення.

Мета програми (в умовах війни)

Сформувати в учнів:

- базові навички життєстійкості та солідарності;
- розуміння прав людини в умовах надзвичайних ситуацій;
- здатність до критичного мислення в інформаційній війні;
- усвідомлення власної ролі в захисті державності, спільноти, довкілля;
- готовність до участі у відновленні країни.

Змістові лінії (адаптовані):

1. Людина та її гідність у кризових умовах:

Права людини під час війни

Повага до гідності та психологічна стійкість

Внутрішньо переміщені особи: виклики і підтримка

2. Громадянська ідентичність та єдність:

Національна ідентичність, патріотизм

Роль громади під час війни

Солідарність, волонтерство, допомога армії

3. Право і порядок під час війни:

Військове право, правовий режим воєнного стану

Права цивільного населення в умовах війни

Захист прав людини: ООН, Червоний Хрест, громадські ініціативи

4. Інформаційна безпека та критичне мислення:

Пропаганда, фейки, маніпуляції

Як перевіряти інформацію

Безпека в інтернеті (особливо в зоні бойових дій)

5. Безпека, виживання, готовність до дій:

Алгоритми дій під час тривоги, евакуації, обстрілів

Перша домедична допомога

Психологічна саморегуляція, підтримка себе й інших

6. Україна після перемоги:

Відновлення країни: участь громадян

Громадянські проєкти та ініціативи

Європейська інтеграція та глобальна солідарність

Пропоновані методи навчання:

- психоемоційно безпечні дискусії;

- робота з реальними кейсами (волонтерські історії, правозахисні ініціативи);
- мініпроекти: «Як ми допомагаємо ЗСУ», «Безпечне середовище»;
- онлайн-дослідження (з перевіркою джерел);
- рольові ігри: «Як діяти під час надзвичайної ситуації».

Оцінювання:

- формувальне оцінювання (відкриті відповіді, рефлексії);
- нарративне оцінювання (у формі самоаналізу та проєктного портфолію);
- інклюзивне врахування особистих обставин учнів (евакуація, втрата домівки, психологічна травма тощо).

Додаткові акценти:

- підтримка емоційного стану: інтеграція елементів соціально-емоційного навчання (SEL);
- гнучкість: учитель може змінювати послідовність тем, скорочувати або доповнювати матеріал згідно з реаліями свого регіону;
- проєктна діяльність: «Лист солдату», «Мій внесок у перемогу», «План відновлення школи / громади».

Отже, узагальнюючи викладене, варто наголосити, що адаптація змісту громадянської освіти в умовах війни та повоєнної відбудови є не лише реакцією на виклики часу, а й стратегічним кроком до формування стійкого, демократичного суспільства. Громадянська освіта у школі в кризових умовах має виконувати роль інструменту соціального згуртування, правової просвіти, підтримки психоемоційної стійкості та розвитку активної громадянської позиції.

Зміна акцентів зі знаннєвої парадигми на компетентнісну, особливо в умовах воєнного стану, є вкрай актуальною. Реалізація моделі RFCDC у цьому контексті є концептуальним орієнтиром для оновлення освітнього змісту, акцентуючи на таких ключових компетентностях, як критичне мислення, емпатія, міжкультурне порозуміння, стійкість до маніпуляцій та громадянська відповідальність.

Запропоновані змістові лінії та адаптована навчальна програма для 10 класу демонструють практичні можливості оновлення громадянської освіти з урахуванням реалій війни. Вони враховують не лише безпекові та психологічні потреби учнів, а й орієнтовані на їхню підготовку до участі у відбудові держави, зміцненні демократичного ладу, захисті прав людини та європейській інтеграції України.

Так, громадянська освіта в школі має перетворитися на простір формування життєстійкості, культури демократії, гуманізму й солідарності. Успішна реалізація цього завдання насамперед потребує методичної підтримки вчителів; гнучкого, актуалізованого навчального контенту; інтеграції принципів соціально-емоційного навчання; співпраці з громадськими, міжнародними та волонтерськими ініціативами.

У довгостроковій перспективі саме оновлена громадянська освіта здатна стати запорукою сталого миру, реінтеграції суспільства після війни та виховання нового покоління, яке не лише цінує демократію, а й активно її захищає та розвиває. Ці аспекти розглядатимуться в наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Буряк С., Байдик О., Кечик Л. Педагогіка в умовах війни: трансформація змісту громадянської освіти. *Освіта і суспільство*. 2022. № 1. С. 27–35. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.32>
2. Когут І., Нікуліна О., Сирбу О., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Громадянська освіта в умовах війни: виклики та практики. Київ : Центр громадянської просвіти, 2023.
3. Лист Міністерства освіти і науки України про організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану № 1/1988-22 від 25.02.2022 р. «Про організацію освітнього процесу в умовах

воєнного стану». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu>

4. Лист Міністерства освіти і науки України з рекомендаціями щодо громадянської освіти № 1/11432-22 від 15.08.2022 «Рекомендації щодо реалізації змісту громадянської освіти в умовах воєнного стану». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-realizaciyi-zmistu-gromadyanskoyi-osviti-v-umovah-voennogo-stanu>

5. Потапчук М. Формування національної ідентичності в умовах війни. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 44–50.

6. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (10–11 класи) / авт. кол. під кер. О. І. Пометун ; Міністерство освіти і науки України, затв. наказом МОН № 408 від 20 квітня 2018 р. (зі змінами 2021–2022 рр.). Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua>

7. Типова освітня програма з предмета «Громадянська освіта» для 10 класу / авт. кол. ; за участю Всеукраїнської асоціації викладачів історії та громадянської освіти «Нова доба» ; Міністерство освіти і науки України. Рекомендовано МОН для впровадження з 2018 року. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua>

8. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1–3. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture> (дата звернення: 10.06.2025).

9. UNESCO. Education in emergencies. Paris : UNESCO Publishing, 2019. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369829> (дата звернення: 10.06.2025).

References

1. Buriak, S., Baidyk, O., & Kechyk, L. (2022). Pedagogika v umovakh viiny: transformatsiia zmistu hromadianskoi osvity [Pedagogy in the Conditions of War: Transformation of Civic Education Content]. *Osvita i suspilstvo – Education and Society, (1)*, 27–35. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.32> [in Ukrainian].

2. Kohut, I., Nikulina, O., Syrбу, O., Zheriobkina, T., & Nazarenko, Yu. (2023). Hromadianska osvita v umovakh viiny: vyklyky ta praktyky [Civic Education in Conditions of War: Challenges and Practices]. Kyiv: Tsentr hromadianskoi prosvity [in Ukrainian].

3. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu № 1/1988-22 vid 25.02.2022 r. «Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu» [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine on the organisation of the educational process under martial law No. 1/1988-22 dated 25 February 2022 «On the organisation of the educational process under martial law»]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu> [in Ukrainian].

4. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy z rekomendatsiiamy shchodo hromadianskoi osvity № 1/11432-22 vid 15.08.2022 «Rekomendatsii shchodo realizatsii zmistu hromadianskoi osvity v umovakh voiennoho stanu» [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine with recommendations on civic education No. 1/11432-22 dated 15 August 2022 «Recommendations on the implementation of civic education content under martial law»]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-realizaciyi-zmistu-gromadyanskoyi-osviti-v-umovah-voennogo-stanu> [in Ukrainian].

5. Potapchuk, M. (2022). Formuvannia natsionalnoi identychnosti v umovakh viiny [Formation of National Identity Under Conditions of War]. *Ukrainskyi pedagogichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, (4)*, 44–50 [in Ukrainian].

6. Typova osvitnia prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (10–11 klasy) / za red. O. I. Pomետun (zатv. nakazom MON № 408 vid 20.04.2018 r., zi zminamy 2021–2022 rr.) [Typical Educational Program for General Secondary Education Institutions (Grades 10–11), ed. O. I. Pometun, approved by the

Order of the Ministry of Education and Science No. 408 dated 20.04.2018, with amendments 2021–2022]. (2018). Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].

7. Typova osvithnia prohrama z predmetu “Hromadianska osvita” dlia 10 klasy / za uchastiu Vseukrainskoi asotsiatsii vykladachiv istorii ta hromadianskoi osvity “Nova doba” [Typical Civic Education Program for 10th Grade with the Participation of the All-Ukrainian Association of History and Civic Education Teachers “Nova Doba”]. (2018). Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Council of Europe. Reference framework of competences for democratic culture. (2018). Vols. 1–3. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture> [in English].

9. UNESCO. Education in emergencies. (2019). Paris: UNESCO Publishing. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369829> [in English].

Бублик О. І. Адаптація змісту громадянської освіти у школі в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови в Україні

У статті розглядається процес трансформації змісту курсу Громадянської освіти в умовах російсько-української війни. Розкрито актуальність адаптації змісту громадянської освіти у школі в умовах повномасштабної збройної агресії проти України та в перспективі післявоєнної відбудови. Зазначено, що війна змінила функції та акценти громадянської освіти, підсиливши її значення як інструменту формування національної єдності, правової обізнаності, психологічної стійкості, критичного мислення й активної громадянської позиції.

Відзначено, що теоретико-методологічною основою дослідження стали положення педагогіки миру, концепції освіти в умовах конфлікту (UNESCO, Council of Europe), а також модель компетентностей для культури демократії (RFCDC), що передбачає виховання демократичних цінностей, емпатії, міжкультурного розуміння та стійкості в умовах кризи. Акцент зроблено на тому, що RFCDC в умовах війни набуває особливої актуальності, забезпечуючи цілісний підхід до оновлення змісту громадянської освіти.

У статті виокремлено головні виклики для сучасної школи: травматизація учнів, потреба в новій етиці викладання, актуалізація тем безпеки, медіаграмотності, прав людини, громадянської участі. Запропоновано змістове оновлення курсу громадянської освіти за п'ятьма ключовими напрямками: національна ідентичність, права людини в умовах війни, психоемоційна стійкість, медіаграмотність, громадянська участь у відбудові. Представлено адаптований проєкт програми з громадянської освіти для 10 класу з урахуванням воєнного контексту.

Ключові слова: громадянська освіта, воєнний стан, національна ідентичність, права людини, медіаграмотність, RFCDC, шкільна програма, стійкість, патріотизм, післявоєнна відбудова.

Bublyk O. I. Adaptation of the content of civic education in schools under martial law and in the context of post-war reconstruction in Ukraine

The article explores the transformation of the content of the Civic Education course in the context of the Russian-Ukrainian war. It highlights the relevance of adapting civic education in schools during the full-scale armed aggression against Ukraine and in view of the post-war recovery process. The study argues that the war has significantly altered the functions and focus of civic education, strengthening its role as a tool for shaping national unity, legal awareness, psychological resilience, critical thinking, and active civic engagement.

The theoretical and methodological basis of the research includes principles of peace pedagogy, conflict-sensitive education (as promoted by UNESCO and the Council of Europe), and the Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC). The RFCDC model promotes democratic values, empathy, intercultural understanding, and resilience in crisis situations. The article

emphasizes the growing importance of the RFCDC in wartime, as it offers a comprehensive approach to rethinking the content of civic education.

The main challenges for contemporary schools are identified: students' psychological trauma, the need for a new ethics of teaching, and the inclusion of relevant topics such as safety, media literacy, human rights, and civic participation. The article proposes a substantive update of the civic education course along five key directions: national identity, human rights in wartime, psycho-emotional resilience, media literacy, and civic engagement in reconstruction. An adapted curriculum for the 10th grade is presented, taking into account the realities of the wartime context.

Key words: civic education, martial law, national identity, human rights, media literacy, RFCDC, school curriculum, resilience, patriotism, post-war reconstruction.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.